

Egy Horthy-kori alternatív (nemzetiszocialista) elit*

Paksa Rudolf magyar nemzetiszocialistákról szóló könyve kapcsán biztosan nem túlzás az az elkoptatott megállapítás, hogy hiánypótló kötet. Témája évtizedeken át a politikai viták középpontjában állt, így aztán erről a kérdésről igen kevés távolságtartó, kiegyensúlyozott monográfia született. Habár, mint a szerző kutatástörténeti áttekintésben jelzi, már eddig is fontos munkák jelentek meg a Horthy-kori szélsőjobboldalról. (19–52.) Miben több Paksa Rudolf könyve, mint az eddigi művek? Mindenekelőtt a teljességre való törekvést érdemes kiemelni. Könyvében megtalálható a magyar nemzetiszocialistákkal kapcsolatos minden lényeges adat, forrás és kép. A kötet forrásait – az eddigi kutatási eredmények mellett – főként a vizsgált nemzetiszocialista pártok különféle kiadványai (programok, plakátok, röplapok stb.) és természetesen a sajtójuk jelenti. Alapvetően tehát propagandafunkciót betöltő forrásokról van szó. A szerző hasznosította a nyilasok lejáratására törekvő írásokat is.

Könyvének elején a szerző röviden felvázolja a magyar nemzetiszocializmus előzményeit, és megállapítja, hogy ezek a pártok ugyan „nem voltak előzmények nélkül valók, de közvetlen folyatói sem voltak az ellenforradalmi radikális mozgalmaknak”. (16.) Ez is megerősíti, hogy az a szemlélet, amely 1945 után jellemezte a történeti gondolkodást – a Horthy-korszak homogén lenne –, sőt, nyomokban még ma is felbukkan, főként a történettudomá-

* PAKSA Rudolf: *Magyar nemzetiszocialisták. Az 1930-as évek új szélsőjobboldali mozgalma, pártjai, politikusai, sajtója*. Osiris Kiadó – MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2013. 399 p.

nyon kívül, nem alkalmas a korszak megértésére. Ezzel összefüggésben Paksa elkülöníti egymástól a szélsőjobboldal különböző irányzatait (17–18.), különböző jelentést rendel a „nemzetiszocialista”, „fasiszta”, „nyilas” és a „hungarista” szavakhoz. A magyar nemzetiszocialisták történetének két hullámáról ír: az elsőbe azokat az olasz és a német mintát követő pártokat sorolta, amelyek az 1920-as években, illetve a világválság időszakában jöttek létre, tevékenységük akkor volt „meghatározó”. Paksa ismerteti a fontosabb adatokat, így a vezetőik nevét, sajtójukkal kapcsolatos információkat, illetve azokat a tényezőket (pl. anyagi helyzetük), amelyek befolyásolták üzeneteik eljuttathatóságát és így népszerűségüket, majd idővel a hanyatlásukhoz vezettek. A főszöveget itt is kiegészítik a forrásszövegek (pártprogramok, beszédek), azonban ezek elemzésére, az egyes pártok közötti hasonlóságok és eltérések kiemelésére Paksa Rudolf nem fektet minden esetben olyan hangsúlyt (például 61., 64., 81., 85.), mint teszi a nemzetiszocialista pártok második hullámának bemutatásakor. Ez nem növelte volna jelentősen a szöveg terjedelmét, viszont segítette volna a közölt szövegek könnyebb megértését, feldolgozását. Az elemzés így az olvasókra marad.

Az 1930-as évek elején a különféle pártok, mozgalmak közül Böszörményi Zoltán pártja, a Nemzeti Szocialista Magyar Munkáspárt emelhető ki, először ez vált jelentős mozgalommá. Elsősorban az alföldi agrárproletárok között találta meg híveit. Emellett Meskó Zoltánra kell még utalni, aki mérsékeltbb és tapasztaltabb figurája volt a korai magyar nemzetiszocializmusnak, mint Böszörményi Zoltán. Meskó helyzetét javította az is, hogy saját újsággal és országgyűlési képviselői hellyel rendelkezett. Később, Pálffy Fidél és Festetics Sándor csatlakozásával a párt anyagi helyzete is jelentős mértékben javult. Az 1935-ös választáson azonban nem sikerült komoly eredményt elérnie a pártoknak.

A szerző ezt követően a nemzetiszocialista pártok, mozgalmak második hullámával, az 1935 és 1939 közötti időszakokkal foglalkozik. Az elemzés középpontjában Szálasi Ferenc alakja áll, akinek nézeteit, ezek változását a szerző elemzéséből és az ezt kiegészítő forrásszövegekből ismerhetjük meg. Szálasi nim-

buszát elsősorban bebörtönzése erősítette: megjelent és egyre meghatározóbbá vált nemzetiszocialista körökben az eszméinek győzelméért, megvalósulásáért még a börtönt is vállaló mártír alakja. „Nagypéntek nélkül nincs feltámadás” – szölt a hungarista szlogen. (A szöveg itt kissé pontatlan, arról ír, hogy „törvényerőre emelkedett” Szálasi börtönbüntetése. [128.] Egy bírósági ítélet nem emelkedik törvényerőre, még a törvény is csak hatályba lép, így a „jogerőssé vált” lett volna a megfelelő szóhasználat.) A kétségtelenül jól alkalmazott propaganda és imázsépítés mellett azonban a szélsőjobboldalozó zajló pozícióharcok is elősegítették Szálasi pártjának megerősödését. Kiemelkedő szerepe volt a sikerben Hubay Kálmánnak is, aki a parlamenti szereplésre és a sajtóban rejlő lehetőségekre támaszkodva igyekezett – Szálasi Ferenc elképzeléseivel szemben – megerősíteni a párt szerepét.

Paksa a pártszervezés áttekintése mellett külön fejezetben mutatja be a hungarizmus ideológiáját, ez 1938 és 1940 között forrt ki, amíg Szálasi börtönben volt. Egyesíti a nacionalizmust, a szocializmust és a kereszténységet, és Szálasi a nemzetiszocializmus magyar változatának tartotta, ami ráadásul fejlettebb is a németnél. Olyan fogalmakon keresztül ismerhetjük meg Szálasi nézeteit, mint a „Hungária Egyesült Földek” (az újjászervezett Kárpát-medence), „konnacionalizmus” (a nemzetiszocialista nemzetek közössége) és aszemitizmus (az ország zsidótlánításának politikája). Ezekből „egy grandiózus elképzelésekkel rendelkező, elkötelezetten keresztény fantaszta” képe rajzolódik ki, aki munkáiban „feltűnő érzéketlenséget árult el a valós politikai és katonai viszonyok, illetve folyamatok iránt. Ennek oka az, hogy Szálasi nemhogy reálpolitikusnak nem tekinthető, de egyenesen extrém idealista volt, aki a háború utolsó hónapjaiban is ideológiai fejtegetésekkel traktálta a katonai kérdésekről tárgyalni akaró Hitlert”. (125–126.) A Szálasi-képhez hozzátartozik az is, hogy hitt saját kiválasztottságában, ami összefügg a személye körül kialakult vezérkultusszal. A kultusz fontosabb jellemzőit a szerző be is mutatja (131–135.), bár a Szálasi-kultusz jelenségének kutatásában megítélésem szerint még vannak lehetőségek.

Az 1939-es választásokon jelentős sikert értek el a magyar nemzetiszocialista pártok, annak ellenére, hogy a hatalom mindent elkövetett előretörésük megakadályozására. A 260 mandátum 20%-át szerezték meg, 49 képviselői helyet. A választási eredmények elemzését térképek és az egyes vármegyékre lebontott adatsorok egészítik ki és teszik szemléletessé. Paksa Rudolf – egy prozopográfiai vizsgálat eredményeként – részletesen elemzi a nemzetiszocialista parlamenti képviselők szociológiai összetételét, összehasonlítva ezt a csoportot más pártok képviselőivel. Az elemzés során, aminek elsősorú forrása az *Országgyűlési Almanach*, a szerző kitér a képviselők életkor, születési hely, vallás, családi állapot, iskolai végzettség, katonai rang, társadalmi státusz, foglalkozás és politikai előítélet szerinti megoszlására. Táblázatokban közölt részletes adatsorokra támaszkodva állapítja meg, hogy „[...] a szélsőjobboldal az uralmi eliten legnagyobb részét kívül álló, 'rendszerátalakítást' követelő alternatív elitet küldött a parlamentbe, melynek tagjai közt – a kormánypárthoz hasonlóan – a társadalom minden rétege megjelent. A nemzetiszocialista frakció szerkezetét tekintve leginkább a kormánypártokéhoz hasonlítható: mindkettő gyűjtőpárti jegyeket mutatott. A nemzetiszocialista képviselők esetén megállapítható, hogy az élet legkülönbözőbb területeiről érkeztek, s szakmájukban nem ritkán komoly szaktudással bírtak ugyan, azonban többségük inkább volt beosztott, mint vezető. Államigazgatási tapasztalattal viszont egyáltalán nem rendelkeztek.” (202.) A részletes adatok alapján például az is látható, hogy a szélsőjobboldali képviselők fiatalabb generációt képviseltek, így dinamizmust sugározhattak, de politikai tapasztalatuk is jóval kevesebb volt. A felsőfokú képzettséggel rendelkező képviselők száma a képviselőház átlaga alatt volt, bár a felsőoktatási szakirányok közül – az agrár végzettség kivételével – mindegyik megtalálható közöttük. Érdemes kiemelni az 1919-es ellenforradalmi múltra vonatkozó adatokat is. Az elemzés szerint a nemzetiszocialista képviselők sokkal inkább tekinthetők az ellenforradalom „közkatonáinak”, akik a meg nem valósult „szegedi gondolat”¹ eredményeként jutottak el

¹ Az viszont már egy másik kérdés, hogy mit is értettek „szegedi gondolat” alatt, miután ezt 1919-ben senki sem dolgozta ki, inkább hívószóként, jól

a szélsőjobboldalra, így eleve egy ellenzéki attitűdöt képviseltek. Ezzel szemben az 1919-es események irányítói és az ellenforradalmi szervezetek vezetői (az ÉME vezetőit leszámítva) könnyebben tudtak integrálódni a korabeli kormánypártokba. Ez is jól mutatja, hogy a korszak eleji radikális jobboldal (fajvédők) és a későbbi nemzetiszocialisták közé nem tehető egyenlőségjel. (18.) A címek és méltóságok adományozása tekintetében fontos, hogy a nemzetiszocialisták – ellenzéki, a rendszerrel szemben kritikus politikai irányzatként – nem részesültek ilyen elismerésekben, vagy pedig, például 1939-ben, vissza kellett adniuk a korábban elnyert vitézi címüket. Mindez azonban nem képzetlenségükkel és alkalmatlanságukkal, hanem a fennálló hatalom nyilasokkal szembeni fellépésével magyarázható. Nem csodálkozhatunk azon sem, hogy államigazgatási tapasztalattal nem rendelkeztek és politikai-igazgatási tapasztalataik is korlátozottak voltak. (Ez összefüggött az 1939-es választásokat megelőző erőteljes kormányzati fellépéssel is, így főként a pártok kevésbé ismert tagjai álltak a rajtvonalhoz.) A politikai életben tehát elsősorban homo novusokról beszélhetünk. Mindezt jól jelzi a Sztójay- és a Szálasi-kormány tagjainak fenti szempontok szerinti összehasonlítása is. A Szálasi-kormány tagjai, ellentétben a Sztójay vezette kormánnyal, „[...] kivétel nélkül ellenzékéből, tehát az uralkodó eliten kívülről érkeztek, sőt legfeljebb pártpolitikai előélettel rendelkeztek, de igazgatási és vezetői tapasztalatokkal nem. Tehát a Szálasi-kormány nem a Horthy-korszak megbecsült politikai, illetve társadalmi elitjéből válogatta minisztereit”. (304.) Ez összefüggött a kormány „rendszer váltó” jellegével is. (303.) Ők voltak az egyik alternatív elit. A fentiekből is következett, hogy 1944-ben Szálasi pártja sem politikai, sem szellemi tekintetben nem volt a magyar szélsőjobboldal vezető ereje. Azért kerültek végül hatalomra, mert az összeomlás időszakában a németek mást már nem tudtak hatalomra juttatni. A nemzetiszocialisták alternatív elit jellege mindenképp a kötet egyik fontos új megállapítása.

hangzó szlogenként funkcionált. Mindenesetre a kortársak közül többen erre hivatkozva csatlakoztak a szélsőjobboldalhoz.

Az 1939-es választási siker ösztönzőleg hatott a nemzetiszocialista pártok egységesülésére, bár eleinte ezen a téren érdemi előrelépés nem történt. Sőt, a kezdeti lelkesedést követően inkább bomlásról lehet beszélni, ami összefüggött az- zal, hogy a kormány folytatta a nyilasokkal szembeni fellépést. 1940 őszén, a második bécsi döntést követően (szeptember 27-én) azonban létrejött a Szálasi Ferenc vezette nyilas egység- párt. Az egység azonban – több okból is – csak egy évig tar- tott. Ennek egyik előidézője volt, hogy Imrédy Béla kilépett a kormánypártból és létrehozta a Magyar Megújulás Pártját, ami tapasztalati és kapcsolati tőkéje miatt komoly konkurencia volt a nyilas egységpártnak. A németek, és ez volt a döntő, a ta- pasztaltabb Imrédy vezette formációt támogatták. Ez szívóerőt jelentett a szélsőjobboldalon is: Pálffy Fidél ezért lépett ki hívei- vel együtt az egységpártból. Az így létrejövő Magyar Megújulás Nemzetiszocialista Pártszövetség „komoly politikai tapasztalat- tal rendelkező, dinamikus politikai erőnek tűnt, míg a Szálasi- féle párt botránnyokkal és személyeskedésekkel teli, széteső alakulatnak”. (234.) Ez a tendencia később továbbfolytatódott, amit az is jelzett, hogy a német megszállást követően Szálasi pártja nem került be a kormányba.

Az 1944-es események szakszerű ismertetése előtt a szerző kitért a nemzetiszocialisták szellemi hátszágának bemutatá- sára is. A hozzájuk köthető kiadókat, szerkesztőket és újság- írókat három csoportba sorolta: a) politikus lapvezérek (szinte mindegyik pártvezér), b) laptulajdonos kiadó-szerkesztők (akik a nemzetiszocialista pártok, mozgalmak céljaira ajánlották fel lapjukat), c) és a szerkesztő-újságírók. A szerző munkájának ez a fejezete a Horthy-kori sajtóélet egyik fontos szegmensének megismerését segíti. Ezt egészíti ki Matolcsy Mátyás életútjának bemutatása, amit az 1942-ben induló *Új Európa* című havi folyó- irat 32 számának alapos elemzése követ. A szerző ezt tekinti a legszínvonalasabbnak az elemzett 200 sajtótermék közül. A fo- lyóiratot Matolcsy szerkesztette. A közölt cikkek elsősorban tár- sadalmi, gazdasági és külpolitikai kérdésekről szólnak. Az elem- zés foglalkozik a folyóiratban publikáló szerzőkkel, akik a téma szakértőjének számítottak, ahogyan a közölt cikkek témáival és

tartalmával is. A megjelent cikkek lényegében a szerzők által kívánatosnak tartott új világrendhez kapcsolódó írások voltak, amelyek az Új Európa bizonyos aspektusait, elméleti kérdéseket vagy a mindennapi problémákat járták körül. A lap szerzői szerint a világháború a régi és az új világrend közötti küzdelmet jelentette, a cikkek végeredményben ebben a kontextusban értelmezendők. A nyilasok tehát nem jelentéktelen, olykor kifejezetten színvonalas intellektuális háttérrel is rendelkeztek, bár idővel ennek jelentős része átállt Imrédy oldalára.

Paksa Rudolf könyve a hungarista állam működésének és a nyilasok, hungaristák 1945 utáni sorsának bemutatásával zárul. A nyilas diktatúra időszakára fontos, a korábbi szakirodalomból is ismert megállapítás, hogy a kormány „valós viszonyok iránti érzéketlensége s emellett a háborús fordulat lehetőségébe vetett hite” jelentősen növelte a háborús pusztítás mértékét. (298.) A valóságtól elrugaszkodás egyik jellegzetes példája a sok közül, bár erről a szerző nem ebben a könyvében, hanem a Szálasi-életrajzában ír,² hogy 1945. február 21-én Zalaegerszegen még úgy érezték, hogy át kell nevezniük a Horthy Miklós teret Szálasi Ferenc térre.

A kötet jegyzetapparátusa, a függelék részét alkotó kronológia, a nemzetiszocialista sajtó katalógusa és az e nézeteket valló pártok és szervezetek listája hasznosan egészíti ki a főszöveget, illetve elősegíti a további kutatásokat is. A közölt forrásszövegek szintén hasonló kiegészítő funkciót töltenek be, lehetővé téve az olvasók számára a magyar nemzetiszocialisták nyelvhasználatának megismerését is. Az illusztrációk (fényképek, plakátok, röplapok stb. reprodukciói) informatívak, a forrásszövegekhez hasonlóan közelebb hozzák a témát az érdeklődőkhöz. Paksa Rudolf kiegyensúlyozottságra törekvő könyvét mindazok haszonnal forgathatják, akik érdeklődnek a Horthy-korszak iránt és meg szeretnék érteni a korszak történetének ezt a fejezetét.

Turbucz Dávid

² PAKSA Rudolf: *Szálasi Ferenc és a hungarizmus*. Jaffa – MTA BTK, Budapest, 2013. 243.